

Program doskonalenia chrześcijańskiego zawarty w ekshortacjach pastoralnych św. Cezarego z Arles (cz. II)

A Program of Christian Perfection in the Light of Pastoral Exhortations (Part 2)

Ks. Ireneusz Celary¹

Abstract: This article is the second part of a study of the programme of perfection proposed by St. Caesarius of Arles. After presenting the first stage of perfection, encouraging the struggle against sins, the second part of our reflection will deal with the process of acquiring virtues, that is, in the broad sense of becoming more like Christ, based on the means of Christian perfection that the Bishop of Arles proposes to the recipients of his sermons as best serving Christian perfection. In these exhortations we note that he sought to give encouragement to the faithful striving for the ideal of holiness. For in them he pointed out that on the path of Christian perfection, they are not alone and on their own. For God gives everyone the possibility of perfecting themselves and supports them in this process by his grace. In this article, we would also like to point out that the teaching of St. Caesarius continues to be held in high esteem in the Church and that, in the context of the new conditions, circumstances and circumstances of life, it is worthy of further scholarly reflection, presenting the relevance of this teaching to today's reality of the Church and the world.

Keywords: Caesarius of Arles; Sermons; pastoral care; pastoral exhortations; Christian perfection

Artykuł jest drugą częścią studiów dotyczących programu doskonalenia zaproponowanego przez św. Cezarego z Arles. Po przedstawieniu pierwszego etapu doskonalenia, obejmującego podjęcie walki z grzechami², w kolejnej części naszej refleksji zostanie omówiony drugi jego etap,

¹ Ks. prof. dr hab. Ireneusz Celary, profesor, Instytut Nauk Teologicznych, Wydział Teologiczny, Uniwersytet Śląski, Katowice, Polska; e-mail: ireneusz.celary@us.edu.pl; ORCID: 0000-0003-1999-9769.

² P. Szczur – I. Celary, *Święty Cezary z Arles duszpasterzem na miarę współczesności. Program doskonalenia chrześcijańskiego w świetle ekshortacji pastoralnych (część 1: walka ze złem)*, VoxP 91 (2024) s. 589-626. Zob. A. Żurek, *Katecheza Cezarego z Arles*, VoxP 18 (1990) s. 152-153; L. Gładyszewski, *Cezary z Arles*, EK III 42-44; D. Kasprzak, *Cezary z Arles wobec paenitentia secunda w VI wieku*, PS 24/4 (2000) s. 5-7.

polegający według św. Cezarego na nabywaniu cnót, czyli na szeroko rozumianym upodabnianiu się do Chrystusa w oparciu o środki doskonalenia chrześcijańskiego, które proponuje on odbiorcom swoich kazań jako najlepiej służące doskonaleniu chrześcijańskiemu. Konfrontując wskazania biskupa Arles z nauczaniem współczesnego Kościoła, postaramy się ukazać ponadczasowość i aktualność jego nauczania³.

Nabywanie cnót – w koncepcji św. Cezarego z Arles – zajmuje istotne miejsce w całym procesie doskonalenia chrześcijańskiego. Jest ono możliwe dzięki łasce Bożej. Istotna jest również lektura Pisma Świętego oraz pomoc innych ludzi. W niniejszej części artykułu zostaną omówione ekshortacje, w których biskup Arles wzywa do zdobywania cnót chrześcijańskich, takich jak sprawiedliwość, czystość, dziewictwo i pokora oraz wiara, nadzieja i miłość. Analizując teksty współczesnego nauczania Kościoła, można zauważyć, jak myśli św. biskupa z Arles są nadal aktualne i w tej sprawie.

1. Cnoty kształtujące człowieka duchowego i porządkujące życie społeczne

1.1. Sprawiedliwość

*Iustitiam tenere contendat*⁴

Biskup Cezary uważa, że sprawiedliwość – podobnie jak inne cnoty – można w sobie wyćwiczyć. Dlatego do wiernych Kościoła w Arles kieruje wezwanie, aby pielęgnowali i rozwijali tę cnotę, gdyż „jasne jest, że ten łaknie sprawiedliwości, kto chce się jej uczyć”⁵. „Nauczenie

³ Por. G. Jaśkiewicz, *Problematyka moralna w kaznodziejstwie Cezarego z Arles*, WPT 29 (2012) s. 105; J. Pałucki, *Święty Ambroży jako duszpasterz w świetle ekshortacji pastoralnych*, Lublin 1996, s. 6-7.

⁴ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 13, 2, SCh 243, s. 46, ŻMT 57, s. 156.

⁵ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 4, 1, SCh 175, s. 294: „Manifestum est ergo quod ipse esurit iustitiam, qui discere optat iustitiam” ŻMT 57, s. 62. Zob. A. Żurek, *Wpływ św. Cezarego († 542/3 r.) na życie i kształt miasta Arles*, w: *Sympozja Kazimierskie poświęcenie kulturze świata późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa*, t. 3, red. B. Iwaszkiewicz-Wronikowska – D. Próchniak, Lublin 2002, s. 77-87.

się” sprawiedliwości jest gwarantem jej doświadczenia na sądzie ostatecznym⁶.

Święty Cezary sprawiedliwość pojmuje jako życie sprawiedliwe, czyli święte, zgodne z zasadami Ewangelii. Jednym z wymiarów realizacji sprawiedliwości w życiu jest gorliwość w słuchaniu Słowa Bożego. Uzasadniając swe stanowisko, biskup Arles powołuje się na tekst Ewangelii św. Mateusza (5,6) i wyjaśnia, że łaknącymi oraz pragnącymi sprawiedliwości są ci, którzy słuchają Słowa Bożego: „Łakniesz sprawiedliwości, jeżeli chcesz cierpliwie i ochotnie słuchać Słowa Bożego”⁷.

Innym wymiarem sprawiedliwości jest unikanie zła i czynienie dzieł miłosierdzia. Wynika to z nakazu Chrystusa: „Natomiast przykazanie daje [Chrystus], aby strzec sprawiedliwości, aby każdy człowiek odwrócił się od zła i czynił dobro”⁸. Zatem sprawiedliwość ma istotne znaczenie w procesie doskonalenia chrześcijańskiego, który również polega na unikaniu zła i praktykowaniu dobra.

Konfrontując wskazania biskupa z Arles z dzisiejszym nauczaniem Kościoła, należy zauważyć, że Katechizm Kościoła Katolickiego określa sprawiedliwość jako cnotę moralną „która polega na stałej i trwałej woli oddawania Bogu i bliźniemu tego, co im się należy. Sprawiedliwość w stosunku do Boga nazywana jest «cnotą religijności»”. I podobnie jak biskup Cezary, Katechizm zwraca uwagę na to, że realizacja sprawiedliwości w życiu uzdalnia „do poszanowania praw każdego i do wprowadzenia w stosunkach ludzkich harmonii, która sprzyja bezstronności względem osób i dobra wspólnego. Człowiek sprawiedliwy, często wspominany w Piśmie Świętym, wyróżnia się stałą uczciwością swoich myśli i prawością swojego postępowania w stosunku do bliźniego”⁹. Ćwicząc się zatem w tej cnocie, należy unikać lekkomyślnych sądów o bliźnich czy obmów, pamiętając że jedynie Bóg jest sędzią żywych i umarłych.

⁶ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 4, 1, SCh 175, s. 294, ŻMT 57, s. 62.

⁷ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 4, 1, SCh 175, s. 292: „Iustitiam esuris, si verbum Dei patienter et libenter audire volueris” ŻMT 57, s. 62.

⁸ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 37, 4, SCh 243, s. 234: „Praeceptum vero datur, ut iustitia custodiat, ut omnis homo divertat a malo et faciat bonum” ŻMT 57, s. 223.

⁹ KKK 1807.

***Iustum iudicium iudicate*¹⁰**

Zasadą sprawiedliwości należy kierować się we wszystkich okolicznościach życiowych, a zwłaszcza w czasie rozpraw sądowych¹¹. Dlatego biskup Arles apeluje: „Kiedy prowadzicie sprawy sądowe, wydawajcie sądy sprawiedliwe. Nie chcecie przyjmować łapówek przeciw niewinnym, abyście przypadkiem przez taką korzyść nie spowodowali szkody dla duszy”¹².

Sprawiedliwość powinna być też cnotą ludzi zajmujących się ku-piectwem. Dlatego św. Cezary wzywa do uczciwości w handlu: „Przed wszystkim, bracia, nie gódźcie się na posiadanie fałszywych wag i podwójnych miar, przez które byście sąsiadom i waszym najbliższym szkodę wyrządzili, bo napisano: «Taką miarą, jaką wy mierzycie, wam odmierzę» (Mt 7,2)”¹³. I dodaje: „Miary podwójne i podstępne odrzucajcie jak diabelską truciznę”¹⁴.

Według Kodeksu Prawa Kanonicznego troska o przestrzeganie sprawiedliwości należy do dziś do podstawowych zadań Kościoła, czego wyrazem są m.in. uprawnienia i obowiązki wszystkich jego członków, zarówno duchownych, jak i świeckich¹⁵. Choć można określić, że zadaniem wszystkich wiernych jest dbałość o przestrzeganie sprawiedliwości we wspólnocie Kościoła¹⁶, to jednak należy też podkreślić, że w sensie ścisłym troska o zachowanie sprawiedliwości jest szczególnym obowiązkiem hierarchii kościelnej, a dokładnie, sądownictwa kościelnego. Sprawiedliwość określana jest jako synonim sędziego, ponieważ staje się ona gwarantem jego troski o dobro Kościoła oraz każdej z osób biorących udział w sprawie sądowej. Aby więc zapobiec próbom oddziaływania na sędziego przy pomocy różnych środków podejmowanych świadomie lub nieświadomie, czyli w konsekwencji zapewnić realizację sprawiedliwości

¹⁰ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 19, 3, SCh 175, s. 486, ŻMT 57, s. 135.

¹¹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 55, 3, SCh 243, s. 468-470, ŻMT 57, s. 310.

¹² Caesarius Arelatensis, *Sermo* 19, 3, SCh 175, s. 486: „Quando causas auditis, iustum iudicium iudicate. Nolite munera super innocentes accipere, ne forte pro tali lucro incurritis animae detrimentum” ŻMT 57, s. 135.

¹³ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 50, 3, SCh 243, s. 420-422: „Ante omnia, fratres, stateras dolosas et mensuras duplices, per quas fraudem vicinis aut proximis vestris faciatis, non adquiescatis habere, quia scriptum est: «In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis» (Mt 7,2)” ŻMT 57, s. 291.

¹⁴ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 19, 3, SCh 175, s. 486: „Mensuras duplices et dolosas tamquam venenum diaboli respuite” ŻMT 57, s. 135.

¹⁵ Por. KPK 208-231.

¹⁶ Por. KPK 1446 § 1.

przez sędziego bez względu na osoby, wymaga się od niego wysokiego poziomu etycznego oraz prawego sumienia¹⁷.

Realizacja cnoty sprawiedliwości dokonywać się powinna także w handlu w oparciu o słuszność i równość w stosunkach międzyludzkich. I tutaj współczesne nauczanie Kościoła przestrzega, podobnie jak św. Cezary, by zawód kupiecki był wykonywany godziwie, a nie niegodziwie¹⁸.

1.2. Czystość i dziewictwo

Cezary z Arles przypominał, że do zachowania cnoty czystości wezwani są wszyscy ludzie, wybór dziewictwa natomiast jest realizacją rady Chrystusa¹⁹. Wzywał do zachowania cnoty czystości nie tylko w sensie fizycznym, lecz i duchowym. Zachowanie czystości polega nie tylko na fizycznym powstrzymywaniu się od grzechów przeciwko szóstemu przykazaniu, ale przede wszystkim na wyzbyciu się pożądania w myśli i zachowania czystości zmysłów²⁰: słuchu²¹, wzroku²² i mowy²³.

Także Katechizm Kościoła Katolickiego uczy, że każdy ochrzczony jest powołany do czystości. Obowiązuje ona wszystkich ludzi, ale nie w jednakowym stopniu powinna być praktykowana. Jej wyraz jest uzależniony od stanu: „Istnieją trzy formy cnoty czystości: jedna dotyczy stanu małżeńskiego, druga – wdowieństwa, trzecia – dziewictwa”²⁴. Powołanie człowieka do życia w miłości może więc realizować się także w celibacie, przyjmowanym dobrowolnie ze względu na Chrystusa i Jego Królestwo (Mt 19,12). Dziewictwo nie oznacza więc wyzbycia się uczuć, pragnień i energii związanych z ludzką miłością i seksualnością,

¹⁷ Por. R. Kantor, *Zasada sprawiedliwości w posłudze sędziego kościelnego*, „Studia Socialia Cracoviensia” 7/2 (2012) s. 70-71.

¹⁸ Zob. S. Ewertowski, *Lichwa, potępiana forma chciwości*, „Studia Elbląskie” 13 (2012) s. 375-376.

¹⁹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 37, 4, Sch 243, s. 234, ŻMT 57, s. 223.

²⁰ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 41, 4, Sch 243, s. 288-290, ŻMT 57, s. 243-244; 41, 5, Sch 243, s. 290-292, ŻMT 57, s. 244-245; 44, 4, Sch 243, s. 332-334, ŻMT 57, s. 260-261; J. Pochwat, *Maryja i święci w pismach św. Faustyny*, Kraków 2017, s. 23-30.

²¹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 33, 4, Sch 243, s. 180, ŻMT 57, s. 201; 41, 5, Sch 243, s. 290, ŻMT 57, s. 244.

²² Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 41, 5, Sch 243, s. 290, ŻMT 57, s. 244.

²³ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 33, 4, Sch 243, s. 180, ŻMT 57, s. 201.

²⁴ Por. KKK 2348-2349.

ale nowe i – w odróżnieniu od miłości małżeńskiej – jakościowo inne zintegrowanie ich z miłością do Chrystusa, a w Nim – do ludzi²⁵.

*Castitatem tenere toto corde festinet*²⁶

*Castitatem ante omnia cum Dei adiutorio custodite*²⁷

Zachęcając do zachowywania czystości, św. Cezary przedstawia jej pozytywny wymiar: mówi, że „czystość upodabnia ludzi do aniołów”²⁸. Apeluje też do swych wiernych, aby w przypadku konieczności oddalenia od żony (np. z racji pracy w kupiectwie lub służby u króla) nawet na dłuższy czas, zachowywali czystość, gdyż w przeciwnym razie, stanawszy przed trybunałem Chrystusa, „nie będą mogli się wytłumaczyć przed usłyszeniem złego wyroku”²⁹. Z kolei ci, którzy chcieliby zmazać grzechy nieczystości, których się dopuścili, powinni rozdawać hojne jałmużny i wybaczać wszystkim swoim wrogom³⁰.

Interesujące są zachęty dotyczące etyki seksualnej, kierowane przez św. Cezarego do wiernych Kościoła w Arles, aby: 1) przed udaniem się do Kościoła w celu przyjęcia „Sakramentów Chrystusa” [Eucharystii] przez kilka dni zachowywali czystość³¹; 2) w niedzielę lub inną uroczystość kościelną wstrzymywali się od pożycia z żoną³²; 3) zachowywali czystość przez okres Wielkiego Postu i Wielkanocy, „aby uroczystości wielkanocne zastały was czystych i nieskazitelnych”³³; 4) wstrzymywali się od pożycia z żoną w czasie, gdy ma okres³⁴; 5) nie współżyli „ze swoją żoną poza pragnieniem posiadania

²⁵ Por. G. Krawiec, *Czystość jako wartość*, „Roczniki Pedagogiczne” 7/3 (2015) s. 104-105.

²⁶ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 23, 2, SCh 243, s. 46, ŻMT 57, s. 156.

²⁷ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 44, 1, SCh 243, s. 328, ŻMT 57, s. 258.

²⁸ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 23, 2, SCh 243, s. 46: „Castitas angelis facit consimiles” (ŻMT 57, s. 156).

²⁹ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 43, 7, SCh 243, s. 322: „Ab auditu malo liberari non poterunt” (ŻMT 57, s. 256).

³⁰ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 44, 7, SCh 243, s. 340, ŻMT 57, s. 263.

³¹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 44, 3, SCh 243, s. 330, ŻMT 57, s. 259-260.

³² Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 44, 7, SCh 243, s. 338, ŻMT 57, s. 262.

³³ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 44, 3, SCh 243, s. 330: „Ut vos paschalis sollemnitas castos et pueros inveniatur” ŻMT 57, s. 260.

³⁴ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 44, 7, SCh 243, s. 338, ŻMT 57, s. 262.

dzieci”³⁵. Argumentując powyższe wskazania, św. Cezary sięga po obrazy z życia codziennego i mówi: „Jeżeli nierozumne zwierzęta nie schodzą się, jak tylko w pewnych i naturą określonych czasach, to o ileż bardziej ludzie, na obraz Boży stworzeni powinni tego przestrzegać”³⁶.

W dekrete Soboru Watykańskiego II *Perfectae caritatis* zwrócono także uwagę na pozytywne treści związane z zachowaniem cnoty czystości. Określa się ją tam jako dar łaski, dzięki któremu człowiek zyskuje większą wolność i dzięki czemu może wzrastać jego miłość do Boga i innych ludzi. W ten sposób czystość może stać się środkiem realizacji powołania apostołskiego w życiu danej osoby. Według ojców soborowych właściwe przeżywanie wstrzemięźliwości seksualnej może służyć rozwojowi całej osobowości człowieka³⁷, papież Paweł VI zaś przypomina, że seksualność człowieka nie może być sprowadzana jedynie do popędu, ale ma dużo głębsze znaczenie. Stąd pośrednio można wysnuć wniosek, że kolejnym zagrożeniem dla cnoty czystości jest uprzedmiotowienie płaszczyzny seksualności³⁸.

*Fugite fornicationem*³⁹

Przytaczając przykład św. Pawła, biskup Cezary daje wskazówki oparte na tekstach Apostoła Narodów i mówi, jak należy zachować się w obliczu grzechu nieczystości. Chrześcijanom zmagającym się z nieczystością zaleca ucieczkę od tego grzechu. O ile walcząc z innymi grzechami i słabościami należy się im przeciwstawiać, o tyle najskuteczniejszą metodą walki z rozpustą jest ucieczka. Zwycięzoną pożądliwość należy „trzymać w więzieniu”, aby nie ulec fałszywemu poczuciu zwycięstwa i aby z kolei ona nie odniosła zwycięstwa nad słabym człowiekiem⁴⁰.

³⁵ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 44, 3, SCH 243, s. 332: „Sed uxorem suam excepto desiderio filiorum non agnoscit” ŻMT 57, s. 260.

³⁶ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 44, 7, SCH 243, s. 340: „Si animalia sine intellectu non se contingunt nisi certo et legitimo tempore, quanto magis homines, qui ad imaginem Dei facti sunt, hoc observare debent” ŻMT 57, s. 263.

³⁷ Por. Sobór Watykański II, *Dekret o przystosowanej do współczesności odnowie życia zakonnego Perfectae caritatis* 12.

³⁸ Por. Paweł VI, *Humanae vitae* 12.

³⁹ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 41, 1, SCH 243, s. 282, ŻMT 57, s. 241.

⁴⁰ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 41, 2, SCH 243, s. 284, ŻMT 57, s. 242.

Wskazanie, aby uciekać przed nieczystością, obejmuje swym zakresem także zachowanie wielkiej ostrożności w kontaktach z kobietami. Święty Cezary zaleca, aby „unikać poufałości i potajemnych rozmów nie tylko z obcymi kobietami, ale nawet z naszymi służącymi czy z sąsiadkami i ich córkami, wychowankami i dziewczynami służebnymi, gdyż o ile niższy jest ich stan społeczny, o tyle łatwiejszy jest nasz upadek”⁴¹. Co więcej, biskup Arles dodaje, że „należy powstrzymywać się nie tylko od poufałości z obcymi kobietami, ale nawet opanować oczy w stosunku do własnych dziewcząt służących”⁴².

Kto nie ucieka przed rozpustą, lecz szuka jej, sam siebie uśmierca w sposób duchowy. Może to uczynić językiem – jeśli rozkazuje, aby sprowadzono do niego nierządnicę, lub uchem – jeśli słucha nieskromnych żartów lub piosenek. Wyjaśniając powyższe zagadnienie, Cezary mówi: „Jeżeli z pomocą języka każesz czy to przyjacielowi, czy twemu słudze, aby przyprowadzono do ciebie nierządnicę, to przez twoje usta w twoją duszę wbiłeś miecz wiecznej śmierci. Jeśli zaś (...) nie oddalasz ze wstrętem albo nieskromne żarty wypowiadającego lub śliszkie piosenki śpiewającego, wtedy weszła już przez okna twoich uszu śmierć do twojej duszy”⁴³.

Nawiązując do nauczania św. Cezarego, można powiedzieć, że postrzeganie świata przez pryzmat przyjemności zmysłowych prowadzi często – zgodnie z aktualną nauką Kościoła – do oceniania innych ze względu na ich atrakcyjność seksualną i gotowość do podejmowania współżycia, sprowadzoną jedynie do zaspakajania potrzeb fizjologicznych, bez miłości i odpowiedzialności. Ludzie traktowani są wówczas jak towar do hedonistycznego użycia, sam rozpustnik zaś odczłowiecza się, ocenia swoje życie przez pryzmat sukcesów i porażek w zdobywaniu

⁴¹ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 41, 3, SCh 243, s. 286: „Non solum extraneum mulierum sed etiam ancillarum nostrarum, vel quorumcumque vicinorum aut filiae aut alumnae aut ancillae unusquisque familiaritatem vel secretam conlocationem vitare contendat: quia quanto earum vilior condicio, tanto ruina facilius est” *ŻMT* 57, s. 243.

⁴² Caesarius Arelatensis, *Sermo* 41, 5, SCh 243, s. 290: „Non solum ab extraneis mulieribus, sed etiam ab ancillis propriis refrenanda est et secreta familiaritas, et oculorum incauta fragilitas” *ŻMT* 57, s. 244.

⁴³ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 41, 5, SCh 243, s. 290: „Si per linguam aut amico aut servo tuo iusseris ut ad te meretrix adducatur, per os tuum ad animam tuam gladius aeternae mortis ingreditur. Si autem (...) detrahentem vel aliquid luxuriose loquentem aut etiam cantica turpia proferentem non respicis, per aurium tuarum fenestras mors intravit ad animam tuam” *ŻMT* 57, s. 244.

kolejnych ofiar swojego rozpasania⁴⁴. Kościół przestrzega więc przed zatrzymaniem rozwoju ludzkiego tylko na etapie psychoseksualnym, który prowadzi do ukształtowania hedonistycznego nastawienia do życia, przedmiotowego traktowania kobiet, zdegradowania całej przebogatej rzeczywistości stosunków międzyosobowych i wspólnoty małżeńskiej głównie albo i wyłącznie do sfery zmysłowej oraz uzależnienia się od seksu⁴⁵.

***Filios et omnes familias vestras admonete semper, ut caste [...] vivant*⁴⁶**

Za obyczaje rodziny odpowiedzialni są rodzice, a przede wszystkim ojcowie. Dlatego św. Cezary apeluje do ojców rodzin, aby ciągle napominali swe dzieci i zachęcali wszystkich członków rodziny do czystego życia. Zachęta do dobrego życia ma opierać się nie tyle na słowie, co na przykładzie.

Idąc za nauczaniem Soboru Watykańskiego II, papież Jan Paweł II przypomniał (podobnie jak biskup Cezary) w adhortacji *Familiaris Consortio*, że jednym z fundamentalnych zadań ojca jest troskliwe realizowanie obowiązku wychowania, a także podkreślił, że rodzice, dając dziecku życie, zobowiązani są wychować swoje potomstwo, przez co należy ich traktować jako pierwszych i głównych jego wychowawców, także w sferze płciowej⁴⁷.

***Pueri vel puellae, qui in coniugio iungendi sunt, virginitatem usque ad nuptias servant*⁴⁸**

Biskup Cezary, znając słabości swych wiernych, apeluje, aby wszyscy przygotowujący się do małżeństwa – zarówno młodzieńcy, jak i panny – zachowali dziewictwo aż do ślubu⁴⁹. Podjęcie współżycia przed ślubem sprawia, że młodzi „idą do ślubu umarli”⁵⁰ oraz powoduje osłabienie

⁴⁴ Por. A. Derdziuk, *Wada główna nieczystości*, w: *Płciowość ludzka w kontekście miłości*, red. J. Nagórny – M. Pokrywka, Lublin 2005, s. 334-335.

⁴⁵ Por. Krawiec, *Czystość jako wartość*, s. 110.

⁴⁶ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 13, 4, SCh 175, s. 422, ŻMT 57, s. 112.

⁴⁷ Por. Jan Paweł II, *Familiaris Consortio. Adhortacja Apostolska o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym* 25.

⁴⁸ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 44, 1, SCh 243, s. 328, ŻMT 57, s. 258.

⁴⁹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 42, 5, SCh 243, s. 304, ŻMT 57, s. 249.

⁵⁰ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 14, 2, SCh 175, s. 434: „Mortui ad nuptias veniunt” ŻMT 57, s. 117.

więzi małżeńskiej, tak że nowożeńcy albo z trudnością, albo wcale nie będą w stanie zachować czystości i wierności małżeńskiej⁵¹.

Nauczanie św. Cezarego z Arles jest spójne z niezmiennym stanowiskiem Kościoła wobec czystości jako cennym darze Boga, zarówno jeśli chodzi o czystość, jak i związaną z nią wstrzemięźliwością seksualną w narzeczeństwie⁵². W czasach powszechnej negacji tej wartości papież Franciszek widzi szansę poprawy tej sytuacji przez dawanie świadectwa przez rodziny, a także przez wprowadzenie specyficznych programów przygotowania do życia małżeńskiego, które wpływałyby na doświadczanie uczestnictwa w życiu kościelnym oraz na pogłębienie różnych aspektów życia rodzinnego⁵³.

***Qui voverit Deo virginitatem, ipso adiuvante custodiat quod promittit*⁵⁴**

Święty Cezary, świadomy wielkiego daru, jakim jest dziewictwo, zachęca wszystkich, którzy ślubowali Bogu dziewictwo, aby dochowali swego ślubu. O ten dar Boży trzeba dbać, ponieważ łatwo jest go stracić, a po utracie nigdy się go nie odzyska: „Dziewictwo można stracić w czasie jednej godziny, ale później nie można go odzyskać ani przez sto lat”⁵⁵.

Według papieża Franciszka ciągle umacnianie powołania i dokonanego wyboru jest – podobnie jak uczył biskup z Arles – konieczne, aby dziewica konsekrowana dochowała dziewictwa. Dochowanie go bowiem nie jest nigdy czymś statycznym, ale polega na stałym rozwijaniu swojej relacji z Chrystusem na płaszczyźnie wyłącznej oblubieńczości. Pomaga temu wierność modlitwie, dbałość o głębokie relacje z ludźmi, którzy mogą wspierać dziewicze powołanie, troska o formację stałą i codzienne badanie swego serca⁵⁶.

⁵¹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 14, 2, SCh 175, s. 434-436, ŻMT 57, s. 117.

⁵² Por. G. Pyżlak, *Czystość w narzeczeństwie i w życiu małżeńskim*, „Teologia i Człowiek” 59/3 (2022) s. 100-101.

⁵³ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska Amoris laetitia* 206.

⁵⁴ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 14, 2, SCh 175, s. 434, ŻMT 57, s. 116.

⁵⁵ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 14, 2, SCh 175, s. 434: „Virginitas enim unius horae momento corrumpitur, sed postea nec per centum annos reparatur” ŻMT 57, s. 117.

⁵⁶ *Papież Franciszek: pod koniec dnia zadajmy sobie jedno pytanie*, w: <https://deon.pl/kosciol/papiez-franciszek-pod-koniec-dnia-zadajmy-sobie-jedno-pytanie,2302826> (dostęp: 18.02.2025).

1.3. Pokora

*Qui fuit superbus, sit humilis*⁵⁷

Pokora jest przeciwieństwem pychy. Dlatego św. Cezary zaleca tę cnotę jako lekarstwo na pychę. Apeluje, by każdy chrześcijanin zbadał swą duszę, a jeśli sumienie wyrzuca mu grzech pychy, zastosował lekarstwo w postaci cnoty pokory: „Niech każdy roztrząśnie swoje sumienie i jeżeli pozna, że panuje w nim zło pychy, niech ucieka się do lekarstwa pokory”⁵⁸.

Biskup Cezary zaleca pokorę zarówno ludziom biednym, jak i bogatym. Biednym, aby nie myśleli, że samo ubóstwo wystarczy do zbawienia, bogatym, aby w z powodu bogactwa nie wynosili się nad innych⁵⁹. Co więcej, ludzie bogaci materialnie, jeśli są pokorni, stają się ubogimi według ducha i zasługują na błogosławieństwo⁶⁰.

Posiadanie cnoty pokory jest według św. Cezarego probierzem przynależności do królestwa niebieskiego. Swoją myśl biskup Arles wyraża w następujących słowach: „Wszyscy trwający w pysze, należą do Babilonu, natomiast przebywający w pokorze należą do Jeruzalem”⁶¹.

Także papież Benedykt XVI przypomniał (podobnie jak św. Cezary) w *Lectio divina* w 2012 roku dla kapłanów diecezji rzymskiej, że przeciwieństwem cnoty pokory jest pycha: „Korzeń wszystkich grzechów. Pycha, która jest arogancją, chce przede wszystkim władzy, pozoru, pokazania się przed innymi, bycia kimś lub czymś, nie zamierza podobać się Bogu, ale sobie samemu, uzyskać akceptację innych i – powiedzmy – być adorowanym przez innych. «Ja» w centrum świata: chodzi o moje dumne «ja», które wie wszystko. Być chrześcijaninem oznacza przewyciężyć tę pierwotną pokusę. (...) pokora to przede wszystkim prawda, życie w prawdzie, uczenie się prawdy, uczenie się, że właśnie moja małość jest wielkością (...) małe upokorzenia, które dzień po dniu przychodzi

⁵⁷ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 13, 3, SCh 175, s. 422, ŻMT 57, s. 111.

⁵⁸ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 48, 4, SCh 243, s. 396: „Et ideo consideret unusquisque conscientiam suam: et si in se superbiae malum dominari cognoscit, ad humilitatis medicamenta confugiat” ŻMT 57, s. 282.

⁵⁹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 48, 4, SCh 243, s. 394-398, ŻMT 57, s. 282-283.

⁶⁰ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 49, 3, SCh 243, s. 412, ŻMT 57, s. 288.

⁶¹ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 48, 5, SCh 243, s. 398: „Omnes qui perseverant in superbia, ad babyloniam pertinent, ad hierusalem vero qui in humilitate sunt permansuri” ŻMT 57, s. 283.

nam znosić, są zbawienne, ponieważ pomagają każdemu uznać prawdę o sobie i w ten sposób uwolnić się od tej próżności, która jest sprzeczna z prawdą i nie może mi dać szczęścia ani uczynić mnie dobrym”⁶².

Qui ergo humiles sunt, Deo gratias agant, et usque in finem vitae suae in humilitate permaneant⁶³

Pokora jest darem Boga, dlatego św. Cezary zachęca ludzi pokornych do postawy dziękczynienia za otrzymaną łaskę. Zaleca też, aby nie zmarnowali tego daru i wytrwali w pokorze do końca życia. Taka postawa jest gwarantem otrzymania wszelkich błogosławieństw i wiecznej nagrody⁶⁴. Z tego wynika konieczność ciągłego dziękczynienia za wszelkie łaski, których Bóg udziela ludziom pokornym.

Obok pokory współczesny człowiek powinien charakteryzować się zdaniem papieża Franciszka także wdzięcznością. Pokora bowiem pozwala człowiekowi uporządkować swój stosunek względem wszelkiego stworzenia oraz przyjąć odpowiednią postawę wobec daru otrzymanego od Stwórcy. Wdzięczność zaś powinna objawiać się w życiu chrześcijanina jako stała dyspozycja duchowa, ponieważ ona ukazuje człowieka w pełni wierzącego, jako tego, który całkowicie powierzył siebie Bogu⁶⁵.

Simus ergo humiles⁶⁶

Podsumowując swe refleksje na temat pokory, biskup Cezary apeluje do słuchaczy, aby stali się pokorni. Człowiek prawdziwie pokorny jest ubogim w duchu, dlatego nagrodą za postawę pokory jest spełnienie się na ludziach pokornych słów Pisma Świętego: „Błogosławieni ubodzy w duchu, albowiem do nich należy królestwo niebieskie” (Mt 5,3).

Na przykład takiej pokory zwraca także uwagę Jan Paweł II w adhortacji apostoelskiej *Vita consecrata*, gdzie zaleca: „Pierwszą formą ewangelizacji braci i siostr innych religii winno być świadectwo życia

⁶² Benedykt XVI, *Postępujcie w sposób godny waszego powołania. 23 II* – «*Lectio divina*» dla kapłanów diecezji rzymskiej, OsRomPol 33/4 (2012) s. 31-36; J. Pochwat, *W szkole Bożego miłosierdzia* #365, Częstochowa 2024, s. 77-107.

⁶³ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 48, 6, SCh 243, s. 402, ŻMT 57, s. 284.

⁶⁴ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 48, 6, SCh 243, s. 402, ŻMT 57, s. 284.

⁶⁵ Por. M. Kluz, *Chrystocentryzm wiary w Lumen fidei papieża Franciszka*, „*Analecta Cracoviensia*” 50 (2018) s. 92.

⁶⁶ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 49, 3, SCh 243, s. 414, ŻMT 57, s. 288.

ubogiego, pokornego i czystego, przenikniętego braterską miłością do wszystkich”⁶⁷. Tak nauczał o pokorze i tak też sam żył, dając autentyczne świadectwo „ewangelii pokory”⁶⁸.

2. Cnoty teologalne

Święty Cezary w swych ekshortacjach zwraca uwagę na doskonałość się w cnotach chrześcijańskich, a zwłaszcza trzech cnotach teologalnych. Najwięcej uwagi poświęca miłości, jednak pozostałe cnoty też są obecne w apelach, jakie kieruje do wiernych Kościoła w Arles.

We współczesnym nauczaniu Kościoła cnoty teologalne tworzą także ścisłą jedność życia łaski w człowieku, ponieważ dają mu możliwość uczestnictwa w życiu Boga i odzwierciedlają w nim wewnątrztrynitarne relacje, których przejawem są następnie rady ewangeliczne⁶⁹. Pomimo że każdą z nich również omawia się najczęściej z osobna, uwzględniając to, co jest jej właściwe, stale należy jednak pamiętać, że ostatecznie chodzi o miłość, która wierzy i ufa. Tylko miłość bowiem czyni wiarę i nadzieję cnotami w pełnym znaczeniu⁷⁰.

2.1. Wiara

Pomimo tego, że nasz biskup najwięcej uwagi poświęca miłości chrześcijańskiej, to jednak wiara wśród cnót teologalnych zajmuje pierwsze miejsce, ponieważ każdy chrześcijanin powinien być człowiekiem wiary⁷¹. Zdobycie tej cnoty jest początkiem drogi do doskonałości chrześcijańskiej. To ona sprawia, że dobre czyny konkretnego człowieka stają

⁶⁷ Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Vita Consecrata* 102.

⁶⁸ Por. Ł. Stefaniak, *Cnota pokory: jeden z fundamentów franciszkańskiej reguły – wzór dla pielgrzymów i społeczeństw*, w: *Święci i błogosławieni na Drodze św. Jakuba w 800. rocznicę pielgrzymki św. Franciszka z Asyżu do Santiago de Compostela*, red. A. Jackowski – F. Mróz, Włocławice Stare 2014, s. 407-418.

⁶⁹ Por. B. Forte, *Przedmowa do wydania włoskiego*, w: *Rozważania o wierze. Z zagadnień teologii duchowości*, red. T. Dajczer, Częstochowa 2005, s. 11.

⁷⁰ Por. J. Bramorski, *Cnoty teologalne w życiu moralnym chrześcijanina*, „Studia Gdańskie” 23 (2008) s. 33; Pochwat, *W szkole Bożego miłosierdzia* #365, s. 45-73.

⁷¹ Por. A. Żurek, *Św. Cezary z Arles*, OŻ 17, Kraków 2002, s. 87-88. Antologia tekstów na temat wiary, zob. Żurek, *Św. Cezary z Arles*, s. 88-130; J. Pochwat, *CREDO św. Faustyny*, Kraków 2015.

się doskonale i nabierają prawdziwie chrześcijańskiego wymiaru⁷². Wiara jest fundamentem wszelkiego postępu duchowego oraz właściwego praktykowania pobożności i miłosierdzia. Należy dbać, aby lekkomyślnie nie wystawiać jej na próbę⁷³.

Katechizm Kościoła Katolickiego, omawiając wiarę jako pierwszą cnotę teologalną, podkreśla, że wiara jest „odповідzią człowieka daną Bogu, który mu się objawia i udziela”⁷⁴ i ma także – jak to wyrażał biskup z Arles – charakter osobowy, ponieważ w akcie wiary uczestniczy i wyraża się cała osoba. Ta nadprzyrodzona cnota obejmuje też wszystkie wymiary ludzkiej egzystencji⁷⁵. Mocą wiary bowiem – jako nadprzyrodzonego poznania – chrześcijanin odkrywa sens rzeczy, ponieważ najpierw w osobistym doświadczeniu wiary otrzymuje i przyjmuje on sens własnego życia. Według papieża Franciszka rozbudzenie wiary łączy się z rozbudzeniem wrażliwości na sens życia człowieka i egzystencji chrześcijańskiej, ponieważ pierwiastek widzialny oraz pierwiastek materialny otwierają się na tajemnicę tego, co wieczne⁷⁶. Kard. Józef Ratzinger doda, że wiara jest swoistego rodzaju myśleniem egzystencjalnym, w którym człowiek odnajduje istotę swego istnienia i tego, co go otacza, poszukując jednocześnie sensu (prawdy) poza sobą⁷⁷. Dzięki wierze chrześcijanin nadaje rzeczom ich właściwą wartość. Akt wiary, jako wolna i świadoma odpowiedź dana przez człowieka Bogu, jest bowiem aktem moralnym, w którym zawiera się nie tylko prawda o Bogu, ale również obowiązki wynikające z tej prawdy. „Czyn z wiary” (2Tes 1,11) ukazuje pełnię wiary chrześcijanina, stanowiąc fundament jego życia moralnego⁷⁸. Warto dodać, że jakkolwiek doświadczenie wiary nie zastępuje doczesnych uzdolnień, zawodowych kwalifikacji oraz cnót naturalnych, to jednak uwalnia je od ograniczeń i oczyszcza ze zniekształceń, które pochodzą z egoizmu, utrudniając cnotom naturalnym ich pełny rozwój⁷⁹.

⁷² Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 12, 5-6, SCh 175, s. 408-414, ŻMT 57, s. 106-108.

⁷³ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 12, 3, SCh 175, s. 404-406, ŻMT 57, s. 104.

⁷⁴ KKK 26.

⁷⁵ Por. KKK 143.

⁷⁶ Por. Franciszek, Encyklika *Lumen Fidei* 40.

⁷⁷ Por. J. Ratzinger, *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, tł. Z. Włodkowska, Kraków 2007, s. 71.

⁷⁸ Por. F. Greniuk, *Wiara fundamentem życia chrześcijańskiego*, RT 41/3 (1994) s. 7-18.

⁷⁹ Por. B. Sutor, *Etyka polityczna. Ujęcie całościowe na gruncie chrześcijańskiej nauki społecznej*, Warszawa 1994, s. 173.

*Atque utinam quomodo [fidem] laudatur lingua, sic laudaretur et vita*⁸⁰

Dwunaste kazanie św. Cezarego poświęcone jest zagadnieniu wiary. W pierwszych słowach nauki na ten temat Biskup Cezary zaznacza, że w całym Piśmie Świętym wiara jest wysławiana w pieśniach pochwalnych. Skoro Pismo natchnione przez Boga sławi wiarę, to tym bardziej powinien robić to człowiek. Jednak w wychwalaniu cnoty wiary chrześcijanin nie może ograniczać się do wypowiadania słów pochwał, lecz ma chwalić wiarę swym życiem i dobrymi czynami⁸¹. Co więcej, bez wiary człowiek nie jest zdolny do podjęcia i realizacji jakiegokolwiek dobrego dzieła.

Według cytowanego już wcześniej kard. Ratzingera:

Wiara chrześcijańska nie jest ideą, tylko życiem, nie duchem istniejącym dla siebie samego, tylko wcieleniem, duchem w ciele historii i jej „my”. Nie jest mistyką, utożsamieniem się ducha z Bogiem, tylko posłuszeństwem i służbą; jest wzniesieniem się ponad siebie, wyzwoleniem z własnego „ja” przez oddanie się w służbę temu, czego sam nie wykonałem i nie wymyśliłem; uwolniłem się przez podjęcie służby dla całości⁸².

Ową „całość” rozumie on jako wspólnotę, bo być człowiekiem wiary to – podobnie jak uczył tego biskup z Arles – w istocie przejść od bytowania dla siebie samego do bytowania w duchu miłości do każdego człowieka. W tym kontekście wiara, która kształtuje ludzką egzystencję, stanowi podstawowy i silny bodziec do służby bliźniemu, a także nieodzowne kryterium jego zaangażowania w kształtowanie bardziej ludzkiego świata w złożoności jego uwarunkowań kulturowych, społecznych, politycznych, ekonomicznych. Należy przy tym pamiętać, że dla człowieka wiary wszystko, co doczesne, zachowuje swoją – przez Boga nadaną – autonomię i wartość, lecz jednocześnie zostaje

⁸⁰ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 12, 1, SCh 175, s. 398, ŻMT 57, s. 102.

⁸¹ Por. T. Kołosowski, *Przepowiadanie wiary w środowisku wiejskim w kazaniach św. Cezarego z Arles*, w: *Ewangelizacja w epoce patrystycznej*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki, Lublin 1994, s. 47; J. Grzywaczewski, *Formacja permanentna duchowieństwa według św. Cezarego z Arles*, w: *Droga doskonalenia chrześcijańskiego w epoce patrystycznej*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki – M. Szram, Lublin 1997, s. 151-168; P. Wygalać, *Kształtowanie społeczeństwa chrześcijańskiego. Wybrane aspekty działalności łacińskich ojców Kościoła V i VI w.*, „*Annales Missiologici Posnanienses*” 21 (2016) s. 87-100.

⁸² Ratzinger, *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, s. 99.

właściwie zrelatywizowane, tak aby nie przysłonić ostatecznego celu człowieka⁸³.

Rogo et ammoneo vos, fratres carissimi, ut quicumque vult salvus esse, fidem rectam ac catholicam discat, firmiter teneat, inviolatamque conservet⁸⁴

Wiara jest konieczna do zbawienia, a gdy się już ją osiągnie, staje się ona gwarantem zbawienia. Z tego względu św. Cezary nawoływał do poznania i przyjęcia prawd wiary katolickiej, trwania przy niej oraz zachowywania nienaruszonego depozytu wiary. Apelując o zachowanie wiary katolickiej, wołał do wiernych Kościoła w Arles: „Ktokolwiek chce być zbawiony, bracia, winien przede wszystkim znać i zachować wiarę katolicką”⁸⁵. Jednocześnie przestrzegał przed odstępstwem od wiary prawdziwej, twierdząc, że ten, „kto nie zachowa jej w całości i nienaruszonej, bez wątpienia zginie na wieki”⁸⁶ oraz stwierdzał, że bez wiary nikt nie będzie mógł być zbawiony: „Kto tak szczerze i mocno nie wierzy, nie może być zbawiony”⁸⁷.

Jest charakterystyczne dla wiary, że wierzący pragnie – jak podkreśla Katechizm Kościoła Katolickiego – lepszego poznania tego, w którym złożył swoją wiarę, i lepszego zrozumienia tego, co On objawił; głębsze poznanie będzie domagać się z kolei większej wiary, coraz bardziej przenikniętej miłością. Łaska wiary otwiera «oczy serca» (Ef 1,18) na żywe rozumienie treści Objawienia, czyli całości zamysłu Bożego i tajemnic wiary, ich związku między sobą i z Chrystusem, który stanowi centrum Tajemnicy objawionej⁸⁸.

Według Katechizmu chrześcijanin powinien nie tylko zachowywać wiarę i żyć nią, ale także wyznawać ją, odważnie świadczyć o niej i szerzyć

⁸³ Por. Ratzinger, *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, s. 99.

⁸⁴ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 10, 1, Sch 175, s. 376, ŻMT 57, s. 93.

⁸⁵ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 3, b, Sch 175, s. 286: „Quicumque vult salvus esse, fratres, ante omnia opus est ut fidem catholicam sciat et teneat” ŻMT 57, s. 60. Por. *Sermo* 10, 1, Sch 175, s. 376, ŻMT 57, s. 93.

⁸⁶ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 3, b, Sch 175, s. 286: „Quam si quis non integram inlaesamque servaverit, sine dubio in aeternum peribit” ŻMT 57, s. 60.

⁸⁷ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 3, f, Sch 175, s. 290: „Quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit” ŻMT 57, s. 61.

⁸⁸ KKK 158.

ją⁸⁹. Wiara, udoskonalana darami Ducha Świętego, objawia się bowiem w konkretnych czynach chrześcijanina, które wiodą go do błogosławionej szczęśliwości. Św. Paweł, przypominając wiarę Abrahama, stwierdza: „Uwierzył Abraham Bogu i zostało mu to poczytane za sprawiedliwość” (Ef 4,3; por. Rdz 15,6). Z cnoty wiary wypływają zatem następujące zobowiązania, które „poczytane są za sprawiedliwość”: poznanie wiary, częste wzbudzanie aktów wiary, wyznawanie wiary, rozszerzanie wiary, obrona zagrożonej wiary, uległość wobec nauczycielskiego urzędu Kościoła⁹⁰. W ten sposób chrześcijanin jest więc wezwany – podobnie jak nauczał św. Cezary – do umacniania swojej wiary, strzeżenia jej z roztropnością i czujnością oraz nieprzyjmowania tego, co się jej sprzeciwia⁹¹.

Credite ergo, carissimi, in Deum Patrem omnipotentem; credite et in Iesum Christum Filium eius unicum Dominum nostrum. [...] Credite in Spiritum Sanctum⁹²

Skomplikowane kwestie teologiczne nie cieszyły się szerszym zainteresowaniem we wspólnocie Kościoła w Arles. Z tego względu św. Cezary wyjaśniał wiernym podstawowe zagadnienia teologiczne zawarte w poszczególnych artykułach wyznania wiary. Mówił, że przede wszystkim należy wierzyć w Tróję Świętą. Zaznaczał, że przestrzeganie zasad wiary polega na tym, aby każdy „wierzył w Ojca, wierzył w Syna, wierzył w Ducha Świętego”⁹³, ponieważ „Bogiem [jest] Ojciec, Bogiem Syn, Bogiem i Duch Święty”⁹⁴. Podkreślał, że trzy osoby Trójcy Świętej nie są trzema bogami, lecz jednym Bogiem oraz że wszystkie osoby Trójcy są sobie równe w bóstwie.

Dokonując wykładu wiary na temat chrystologii, przytaczał sparafrazowany tekst *Credo* i zachęcał do uwierzenia w prawdy przedstawione w wyznaniu wiary:

⁸⁹ Por. KKK 1816.

⁹⁰ Por. C.J. Wichrowicz, *Zarys teologii moralnej w ujęciu tomistycznym*, Kraków 2002, s. 114-118; J. Pochwat, *Abraham w świetle pism egzegetycznych Starego Testamentu Orygenes*, VoxP 55 (2010) s. 535-552.

⁹¹ Por. KKK 2088.

⁹² Caesarius Arelatensis, *Sermo* 10, 1, SCh 175, s. 376-378, *ŻMT* 57, s. 93-94.

⁹³ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 10, 1, SCh 175, s. 376: „(...) ut credat Patrem, credat Filium, credat Spiritum Sanctum” *ŻMT* 57, s. 93.

⁹⁴ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 10, 1, SCh 175, s. 376: „Deus Pater, Deus Filius, Deus et Spiritus Sanctus” *ŻMT* 57, s. 93.

Wierście, że [Chrystus] poczęty został z Ducha Świętego i narodził się z Maryi Dziewicy, która była zawsze dziewicą, przed porodem i po porodzie została dziewicą i wytrzymała bez żadnej zmyły czy plamy grzechu. Wierście, że za nasze grzechy został On umęczony pod Poncjuszem Piłatem. Wierście, że ukrzyżowano Go. Wierście, że zmarł i został pogrzebany. Wierście, że zstąpił do piekieł, skrępował diabła, a dusze świętych, które trzymane były pod strażą, uwolnił i ze sobą przeprowadził do niebieskiej ojczyzny. Wierście, że On trzeciego dnia zmartwychwstał i nam pokazał przykład zmartwychwstania. Wierście, że wstąpił do nieba z ciałem z naszego przyjętym. Wierście, że siedzi po prawicy Ojca. Wierście, że przyjdzie sądzić żywych i umarłych⁹⁵.

Podobnie czynił, wyjaśniając inne artykuły wyznania wiary.

We współczesnej myśli chrześcijańskiej wiara także jawi się jako relacja z trójjedynym Bogiem⁹⁶. Tak rozumiana jest „odповідzią człowieka daną Bogu, który mu się objawia i udziela”⁹⁷. Ma również charakter osobowy, ponieważ w akcie wiary uczestniczy i wyraża się cała osoba. Aspekt przedmiotowy obejmuje treść wiary, czyli to, w co się wierzy. Przedmiotowy wymiar wiary określa doktrynę katolicką oraz stanowi podstawę poznawczą, dotyczącą Boga, świata i człowieka. Tak pojmowana wiara pozwala – nawiązując do nauczania św. Cezarego – dotknąć tajemnicy Boga oraz poznać godność człowieka, jego naturę duchową, a ponadto odkryć sens jego życia. Wiara chrześcijańska, wnosząc w poznanie człowieka nadprzyrodzone światło, ukazuje głębszy plan rzeczywistości stworzonej i odkupionej przez Chrystusa. W świetle wiary chrześcijanin formułuje skalę wartości oraz określa wizję własnego życia, które pojmuje jako powołanie⁹⁸.

⁹⁵ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 10, 1, SCh 175, s. 378: „Credite eum conceptum esse de Spiritu Sancto, et natum ex Maria virgine, quae virgo ante partum, et virgo post partum semper fuit, et absque contagione vel macula peccati perduravit. Credite eum pro nostris peccatis passum sub pontio pilato, credite crucifixum, credite mortuum et sepultum, credite eum ad inferna descendisse, diabolum obligasse, et animas sanctorum quae sub custodia detinebantur liberasse, se cum que ad caelestem patriam perduxisse. Credite eum tertia die a mortuis resurrexisse, et nobis exemplum resurrectionis ostendisse. Credite eum in caelis cum carne quam de nostro adsumpsit ascendisse: credite quod in dextera sedet patris: credite quod venturus sit iudicare vivos et mortuos” ŻMT 57, s. 93-94.

⁹⁶ Zob. E. Piotrowski, *Jaka wizja Trójcy Świętej, taka wizja Kościoła*, HD 292/3 (2009) s. 71-87.

⁹⁷ KKK 26.

⁹⁸ Por. J. Gocko, *Wychowanie do wiary – wychowaniem do miłości społecznej, wolności i sprawiedliwości. Refleksje na kanwie encykliki „Centesimus annus” i dokumentu*

2.2. Nadzieja

W wykładzie na temat cnót teologalnych św. Cezary najmniej miejsca poświęca zagadnieniu nadziei, jednak gdy mówi o niej, to podkreśla jej walor. Nadzieja jest elementem stymulującym doskonalenie chrześcijańskie, ponieważ człowiek, uświadamiając sobie Bożą obietnicę otrzymania wielkich dóbr, podejmuje trud walki z grzechem, aby w ten sposób przybliżyć się do obiecaney rzeczywistości.

Według niektórych współczesnych teologów nadzieja, choć nazywana w chrześcijańskiej doktrynie najskromniejszą z cnót boskich, gdyż pozostała zawsze w ich cieniu, jest jednak obok wiary i miłości jedną z najważniejszych kategorii teologii⁹⁹ i wpisuje się w chrześcijański kerymat religii¹⁰⁰.

*Sic totam spem vestram in Domino posituri estis*¹⁰¹

Chrześcijanin podczas swej ziemskiej wędrówki powinien ufać Bogu i całą swą nadzieję w Nim pokładać. Dzięki nadziei człowiek będzie chętniej dokonywał dobrych czynów, przez które zbliży się do realizacji Bożych obietnic oraz zdoła powstrzymać się przed popełnianiem zła¹⁰², które przecież oddala nadzieję osiągnięcia przyszłych dóbr. Wszyscy ci, którzy pokładają nadzieję w rzeczywistościach nadprzyrodzonych, są zakorzenieni w niebie¹⁰³.

Myśl biskupa z Arles obecna jest dziś m.in. w nauczaniu Konstytucji o Kościele w świecie współczesnym *Lumen gentium*, która podkreśla, że każdy chrześcijanin „stosownie do własnych darów i zadań, winien bez ociągania kroczyć drogą wiary żywej, która wzbudza nadzieję i działa przez miłość”¹⁰⁴. Według *Lumen gentium* nadzieja nie jest jednak jedynie ludzką siłą, otwierającą na nieokreśloną przyszłość i pomagającą

kapituły generalnej XXIII salezjanów, „Seminare” 14 (1998) s. 27-43; J. Pochwat, *Wiera i mądrość w świetle „Komentarza Pelagiusza do Listu św. Pawła do Efezjan”*, VoxP 53-54 (2009) s. 579-589.

⁹⁹ Por. Rz 15,13: „A Bóg nadziei niech was napełni wszelką radością, pokojem w wierze, abyście obfitowali w nadziei i mocy Ducha Świętego”.

¹⁰⁰ Por. J. Krasinski, *Analiza i znaczenie nadziei*, w: *Nadzieja w postawie ludzkiej*, red. W. Słomka, Lublin 1992, s. 15.

¹⁰¹ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 54, 6, Sch 243, s. 464, ŻMT 57, s. 308.

¹⁰² Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 54, 6, Sch 243, s. 464, ŻMT 57, s. 308.

¹⁰³ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 22, 4, Sch 243, s. 36-38, ŻMT 57, s. 152-153.

¹⁰⁴ KK 41.

osiągnąć postępowanie oraz rozwój dający się zmierzyć w skali ludzkich ocen. Ma ona znamię nieskończoności eschatologicznego spełnienia, odniesienia do nadziei dóbr przyszłych, których uosobieniem jest Chrystus, nadający sens naszej egzystencji, w której „oczekujemy mocni w wierze «błogosławionej nadziei i przyjścia chwały Boga i Zbawiciela naszego» (Tt 2,13)”¹⁰⁵.

2.3. Miłość

W procesie doskonalenia chrześcijańskiego wiara jest punktem wyjścia, miłość zaś – punktem docelowym. To właśnie miłość w sposób najpełniejszy weryfikuje prawdziwego chrześcijanina¹⁰⁶. Realizuje się ona w dwóch wymiarach: miłości Boga i bliźniego, jednak nie sposób oderwać miłości Boga od miłości drugiego człowieka. Charakteryzując prawdziwą miłość, św. Cezary mówi:

Prawdziwa miłość w przeciwnościach jest wyrozumiała, w powodzeniach opanowana, w ciężkich cierpieniach mężna, w dobrych uczynkach pogodna, w pokusach i doświadczeniach najpewniejsza, między prawdziwymi braćmi najśodsza, między fałszywymi najcierpliwsza, w zasadzkach niewinna, w niepowodzeniach współczująca, oddycha prawdą. [...] Prawdziwa miłość, bracia najdrożsi, jest duszą całego Pisma [Świętego], jest mocą proroctwa, ugruntowaniem wiedzy, owocem wiary, bogactwem biednych, życiem umierających¹⁰⁷.

We współczesnym nauczaniu Kościoła miłość jest – podobnie jak w nauczaniu św. Cezarego – uwieńczeniem doskonałości życia chrześcijańskiego i z całej „świętej triady” cnót teologicznych jest „największa” (por. 1Kor 13,13). Stanowi też szczególną właściwość osoby. W Liście apostolskim *Mulieris dignitatem* papież Jan Paweł II podkreślił, że „tylko

¹⁰⁵ KK 48.

¹⁰⁶ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 24, 3, SCh 243, s. 60, ŻMT 57, s. 160.

¹⁰⁷ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 23, 5, SCh 243, s. 52: „Vera enim caritas in adversitatibus tolerat, in prosperitatibus temperat: in duris passionibus fortis, in bonis operibus hilaris, in temptatione tutissima, inter veros fratres dulcissima, inter falsos patientissima, inter insidias innocens, inter iniquitates gemens, in veritate respirans. (...) Vera enim caritas, fratres carissimi, anima est omnium scripturarum, prophetiae virtus, scientiae solidamentum, fidei fructus, divitiae pauperum, vita morientium” ŻMT 57, s. 158.

osoba może miłować i tylko osoba może być miłowana”¹⁰⁸. Według o. Romualda Kosteckiego to

Bóg, poznając siebie, swoją doskonałość i kochając swą dobroć, jest nieskończenie szczęśliwy. Odwieczne poznawanie siebie, przez które rodzi Syna, oraz odwieczna i nieskończona Miłość, którą tchnie Ojciec i Syn – Duch Święty, stanowią wewnętrzne życie Boga i zarazem Jego szczęśliwość. Uczestniczyć w osobistym szczęściu Boga, a więc w Jego poznawaniu siebie i w Jego Miłości – oto do czego Bóg powołuje ludzkość. I właśnie to powołanie do uczestnictwa w szczęściu Boga stanowi fundament przyjaźni z Bogiem¹⁰⁹.

*Discamus [...] Deum toto corde diligere*¹¹⁰

Najważniejszym wymiarem miłości jest miłość do Boga. Z tego względu św. Cezary apeluje do swych wiernych przede wszystkim o tę miłość. Kto nie ma miłości do Boga, nie może przystąpić do Niego, ponieważ „Bóg jest miłością” (1J 4,8.16)¹¹¹. Miłość do Niego jest posiadaniem Boga, a posiadanie Stwórcy sprawia, że człowiek niczego nie potrzebuje, ponieważ już osiągnął najwyższą wartość – Boga¹¹². Człowiek, który opuszcza Boga dla miłości rzeczy stworzonych, jest według św. Cezarego „cudzołożnikiem”, ponieważ zdradził Boga, ulegając miłości do wartości materialnych¹¹³.

Jest rzeczą interesującą, że miłości według naszego autora można się nauczyć (podobnie jak sprawiedliwości). Chrześcijanin zatem powinien podejmować wszelkie kroki i wysiłki, aby prawdziwa miłość stała się jego udziałem. Gdy zaś zdobędzie prawdziwą miłość, nikt ani nic nie będzie w stanie odłączyć go od tej miłości (por. Rz 8,35)¹¹⁴.

W rozmowie z Peterem Seewaldem kard. Joseph Ratzinger podkreślił, że: „Sam Bóg jest miłością. W tym sensie miłość stanowi dziś fundamentalne

¹⁰⁸ Jan Paweł II, *Mulieris dignitatem* 29.

¹⁰⁹ R. Kostecki, *Tajemnica współzycia z Bogiem. Zagadnienie cnót teologicznych wiary, nadziei i miłości*, Kraków 1985, s. 171.

¹¹⁰ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 35, 5, Sch 243, s. 202, ŻMT 57, s. 212.

¹¹¹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 36, 7, Sch 243, s. 222, ŻMT 57, s. 218.

¹¹² Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 22, 2, Sch 243, s. 32, ŻMT 57, s. 151. Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 29, 2, Sch 243, s. 118, ŻMT 57, s. 179.

¹¹³ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 21, 6, Sch 243, s. 18, ŻMT 57, s. 146.

¹¹⁴ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 36, 7, Sch 243, s. 222, ŻMT 57, s. 218.

prawo i fundamentalny cel życia”¹¹⁵. Idąc za tą myślą, można stwierdzić, że dla wszystkich chrześcijan – wierzących w Boga, który jest miłością – podstawowym tematem skłaniającym do refleksji jest właśnie temat miłości, która dzisiaj w wielu przypadkach jest niewłaściwie interpretowana, a czasem nawet w ogóle nierozumiana. W tej perspektywie miłość, która według papieża Benedykta XVI stanowi istotę chrześcijaństwa¹¹⁶, musi być dzisiaj na nowo ukazywana jako rzeczywistość dostępna dla każdego człowieka, gdyż Bóg kocha – podobnie jak podkreślał to biskup z Arles – wszystkich bez wyjątku. Musi być także we właściwy sposób tłumaczone orędzie o miłości Boga oraz orędzie miłości człowieka do Niego.

*Cavere debemus, ne ad praemium diligamus Deum*¹¹⁷

Bóg jest absolutnie najwyższym dobrem, dlatego nie można Go kochać dla nagrody, ponieważ jakakolwiek inna nagroda, poza Bogiem, jest mniejsza niż On. Z tego względu miłość do Stwórcy powinna być bezinteresowna, ponieważ nagrodą za taką miłość jest On sam. Zachęcając do takiej miłości, św. Cezary woła: „O duszo! Opuść te rzeczy [świat materialny] i przyłgnij bezinteresownie do Niego, abyś się stała godną Jego uścisków”¹¹⁸. Co więcej, bezinteresowna miłość do Boga daje poczucie bezpieczeństwa¹¹⁹.

Biskup Cezary zaznacza, że Bóg jest najwierniejszym i najlepszym przyjacielem człowieka. A przecież przyjaciela kocha się dlatego, że jest przyjacielem, czyli dla niego samego. Relacja miłości istniejąca między przyjaciółmi stała się dla Cezarego argumentem przemawiającym za koniecznością bezinteresownej miłości Boga: „Jeśli reguła przyjaźni skłania cię, abyś bezinteresownie kochał człowieka, to jak bezinteresownie należy kochać Boga, który polecił ci kochać człowieka”¹²⁰.

W nauczaniu Benedykta XVI, zawartym w encyklice *Deus caritas est*, miłość nie stanowi zewnętrznego nakazu, ale jest zaproszeniem do

¹¹⁵ J. Ratzinger, *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach. Z kardynałem Josephem Ratzingerem rozmawia Peter Seewald*, Kraków 2001, s. 169.

¹¹⁶ Por. Benedykt XVI, *Deus caritas est* 1.

¹¹⁷ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 21, 5, SCH 243, s. 18, ŻMT 57, s. 146.

¹¹⁸ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 21, 6, SCH 243, s. 20: „O anima, ut illius amplexu digna sis, dimitte ista, et illi inhaere gratis” ŻMT 57, s. 146.

¹¹⁹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 21, 6, SCH 243, s. 20, ŻMT 57, s. 147.

¹²⁰ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 21, 4, SCH 243, s. 16: „Si hominem te hortatur amicitiae regula ut gratis diligas, quam gratis amandus est Deus, qui iubet ut hominem diligas?” ŻMT 57, s. 145.

wejścia w szczególną relację z tym, który jest nie tylko wzorem, ale nade wszystko sprawcą miłości w człowieku¹²¹. Oznacza to, że człowiek powinien otworzyć się na Boga i nie może nie wykorzystać sił duchowych danych mu przez Niego. Miłość ze strony Stwórcy jest – podobnie jak pisał o tym św. Cezary – darem bezinteresownym i nieodwołalnym, dlatego też prawdziwa miłość ludzka sprawdza się ostatecznie w stałości, a to oznacza postawę wierności, która jest tu sprawdzianem, że człowiek buduje swoją miłość na miłości samego Boga¹²².

*Incipe ergo amare Deum, et amabis hominem propter Deum*¹²³

Miłość Boga jest punktem wyjścia do zdobycia prawdziwej miłości bliźniego, którego chrześcijanin powinien kochać „ze względu na Boga”. Nie można prawdziwie kochać drugiego człowieka, nie praktykując miłości Boga. Obie te miłości są ze sobą ściśle powiązane. Podobnie nie można prawdziwie kochać Boga, gdy ma się w nienawiści bliźniego.

Do tych wskazań św. Cezarego zbliżona jest nauka zawarta w Katechizmie Kościoła Katolickiego, w którym czytamy, że: „Miłość Boga jeśli ma coś znaczyć, musi przekładać się na stosunki międzyludzkie. Miłość Boga i miłość bliźniego są nierozłącznymi aspektami postawy religijnej człowieka. Bycie chrześcijaninem w społeczeństwie nacechowane jest troską o drugiego człowieka”¹²⁴. Przykazanie miłości Boga i bliźniego odnosi się zatem do miłości Boga do człowieka, miłości człowieka do Boga i miłości braterskiej¹²⁵.

*Discamus (...) omnes homines sicut nos ipsos incipiamus amare*¹²⁶

Niemniej ważnym wymiarem miłości jest miłość do bliźnich – wszystkich ludzi na całym świecie¹²⁷. Wymieniając tych, których należy

¹²¹ Por. Benedykt XVI, *Deus caritas est* 18.

¹²² Por. M. Kluz, *Miłość jako prawo Nowego Przymierza w świetle Deus caritas est Benedykta XVI*, „Roczniki Teologii Katolickiej” 17/3 (2018) s. 205-218.

¹²³ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 21, 4, SCh 243, s. 16, ŻMT 57, s. 145.

¹²⁴ KKK 1889.

¹²⁵ Por. J. Mariański, *Miłość bliźniego jako naczelną normę etyczną w świadomości maturzystów puławskich*, „Colloquium Edukacja – Polityka – Historia” 3 (2018) s. 57.

¹²⁶ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 35, 5, SCh 243, s. 202, ŻMT 57, s. 212.

¹²⁷ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 29, 4, SCh 243, s. 122-124, ŻMT 57, s. 181-182; 35, 5, SCh 243, s. 202, ŻMT 57, s. 212; 38, 6, SCh 243, s. 254, ŻMT 57, s. 230.

kochać, św. Cezary mówi: „Kochaj małżonkę, kochaj dziecko, kochaj bliźniego, kochaj sąsiada, kochaj nieznajomego, kochaj nieprzyjaciela, a wtedy w tobie będzie doskonała miłość”¹²⁸. Między ludźmi kochającymi się powinna istnieć doskonała harmonia, podobnie jak istnieje ona we współpracy wszystkich członków ciała¹²⁹. Prawdziwa miłość wyraża się m.in. w tym, że swym zakresem obejmuje zarówno przyjaciół, jak i wrogów¹³⁰. Z tego względu św. Cezary apeluje: „Miej miłość prawdziwą, miłuj nie tylko przyjaciół, ale i nieprzyjaciół”¹³¹. Miłować należy całego człowieka – jego ciało i duszę – ponieważ cały człowiek został stworzony przez Boga. Nienawidzić zaś należy zło, które diabeł „zasiał w jego sumieniu”¹³². Trzeba mieć w nienawiści chorobę, chorego zaś należy kochać¹³³. Miłości nieprzyjaciół należy uczyć się od patriarchów i świętych¹³⁴.

Miłość bliźniego sprawia, że nawet trudne słowa, które niekiedy należy do niego skierować, stają się łatwe do przyjęcia:

Miłuj z całego serca swego i czyn, co chcesz, względem swego bliźniego. Jeżeli się gniewasz, słodki to gniew, bo pochodzi z miłości. Jeżeli go upominasz, słodko to czynisz. Jeżeli go karcisz, a nawet biczujesz, będzie to do przyjęcia. (...) Nawet, gdy wypędzasz [go] z kościoła, to usta wydają się zionąć goryczą, lecz w sercu zachowujesz dlań słodycz. Nie brata bowiem nienawidzisz jakby wroga, ale prześladujesz grzech, niby jakąś chorobę¹³⁵.

¹²⁸ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 21, 8, SCh 243, s. 26: „(...) ad hoc ama coniugem, ad hoc ama filium, ad hoc ama propinquum, ad hoc ama vicinum, ad hoc ama ignotum, ad hoc ama inimicum, et erit in te perfecta caritas” ŻMT 57, s. 149.

¹²⁹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 24, 1, SCh 243, s. 56, ŻMT 57, s. 159.

¹³⁰ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 22, 3, SCh 243, s. 34, ŻMT 57, s. 152; 28, 4, SCh 243, s. 114, ŻMT 57, s. 178; 37, 4, 6, SCh 243, s. 234, ŻMT 57, s. 223; 37, 6, SCh 243, s. 242, ŻMT 57, s. 226; 38, 1, SCh 243, s. 244, ŻMT 57, s. 226; 38, 3, SCh 243, s. 248, ŻMT 57, s. 228; 38, 5, SCh 243, s. 252, ŻMT 57, s. 230.

¹³¹ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 35 2, SCh 243, s. 196: „(...) habeto veram caritatem; dilige, non solum amicos, sed etiam inimicos” ŻMT 57, s. 210.

¹³² Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 36, 4, SCh 243, s. 216, ŻMT 57, s. 216.

¹³³ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 21, 8, SCh 243, s. 24-26, ŻMT 57, s. 148.

¹³⁴ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 36, 2, SCh 243, s. 210-212, ŻMT 57, s. 214-215.

¹³⁵ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 29, 4, SCh 243, s. 122: „Ama ex toto corde tuo, et quod volueris exerce in proximo tuo. Si irasceris, dulce est, quia de caritate procedit: si corripis, suave est: si castigas etiam et flagellas, acceptabile est. (...) Quando etiam de ecclesia foras proicis, amaritudo videtur saevire in ore, sed dulcedo servatur in corde;

Miłość bliźniego weryfikuje się przez praktykowanie miłości nieprzyjaciół¹³⁶. Posługując się obrazem biblijnym (por. Wj 23,5), św. Cezary mówi: „Jeżeli osła należącego do wroga nie wolno w błocie ominąć, to o ileż bardziej nie wolno mieć w nienawiści człowieka stworzonego na obraz Boży, ani go lekceważyć”¹³⁷.

Miłość bliźniego sprawia, że człowiek zabezpieczony jest przed grzechem i diabłem, ponieważ „grzech nie znajduje bramy, którą by wtargnął do ciebie”¹³⁸.

Nauczanie św. Cezarego do miłości nieprzyjaciół jest szczególnym wymaganiem miłości bliźniego właściwym chrześcijaństwu. Przypomina o tym także papież Benedykt XVI w encyklice *Deus caritas est*: „Miłość bliźniego polega właśnie na tym, że kocham w Bogu i z Bogiem również innego człowieka, którego w danym momencie może nawet nie znam lub do którego nie czuję sympatii. Taka miłość może być rzeczywistniona jedynie wtedy, kiedy jej punktem wyjścia jest intymne spotkanie z Bogiem”¹³⁹.

Słuszne jest też pouczenie Benedykta XVI, że należy „patrzeć na inną osobę nie tylko jedynie mymi oczyma i poprzez moje uczucia, ale również z perspektywy Jezusa Chrystusa. Jego przyjaciel jest moim przyjacielem. Przenikając to, co zewnętrzne w drugim człowieku, dostrzegam jego głębokie wewnętrzne oczekiwanie na gest miłości”¹⁴⁰.

*Et ideo quantum potest unusquisque elaboret, ut habeat caritatem*¹⁴¹

Do posiadania miłości wezwani są wszyscy. Zatem każdy, bez wyjątku, powinien zabiegać o posiadanie tej cnoty. W zdobywaniu miłości ważna jest współpraca z Bogiem, gdyż tylko z Bożą pomocą można ją

nec fratrem quasi inimicum odio habes, sed peccatum velud morbum persequeris” (ŻMT 57, s. 181).

¹³⁶ Por. B. Zgraja, *Miłość nieprzyjaciół w świetle Kazań do ludu św. Cezarego z Arles*, „Seminare” 33 (2013) s. 265-266.

¹³⁷ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 36, 2, SCh 243, s. 212: „(...) si asinum inimici non licet in luto dimitti, quanto magis homo ad imaginem Dei factus non debet odio haberi vel neglegi?” ŻMT 57, s. 215.

¹³⁸ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 29, 4, SCh 243, s. 122: „(...) non remansit ianua unde peccatum intret in te” ŻMT 57, s. 181.

¹³⁹ Benedykt XVI, *Deus caritas est* 18.

¹⁴⁰ Benedykt XVI, *Deus caritas est* 18.

¹⁴¹ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 29, 2, SCh 243, s. 118, ŻMT 57, s. 180.

znaleźć¹⁴². Pomimo tego, że prawdziwą miłość zdobywa się na drodze wielkiego wysiłku, to jednak każdy człowiek, z pomocą Boga, może ją zdobyć, jeśli tylko autentycznie jej pragnie¹⁴³.

Jest ona ważna z tego powodu, że nadaje walor wszystkim wartościom¹⁴⁴. Swe stanowisko św. Cezary streszcza w następujących słowach: „Bez miłości jakakolwiek majętność jest pusta i próżna. Miłość, chociażby nic nie posiadała z bogactw ziemskich, obfituje we wszystko. Stąd, choćby ktoś posiadał wielkie bogactwa, jeżeli w nim nie będzie miłości, nic dobrego z nich nie będzie mógł wyciągnąć”¹⁴⁵. Podsumowując swe wywody na ten temat, biskup Cezary apeluje: „Zachowajcie słodką i zbawienną więź miłości (por. Kol 3,14), bez której bogacz jest ubogi, a z którą biedak jest bogaty. Bogaty, jeśli nie ma miłości, cóż posiada? Biedny, jeśli ma miłość, czegoż mu brakuje?”¹⁴⁶.

*Amate caritatem*¹⁴⁷

Prawdziwa miłość jest godna wybrania i ukochania. Nie tylko trzeba ją wybrać, ale również pielęgnować¹⁴⁸ i trwać w niej¹⁴⁹. Nie ogranicza się ona do uczucia czy pozytywnego nastawienia wobec innych ludzi, lecz wyraża się poprzez dobre dzieła. Dlatego św. Cezary apeluje, aby kochać miłość, czyli znajdować wewnętrzną radość w wypełnianiu czynów miłości.

¹⁴² Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 37, 1, Sch 243, s. 226-228, ŻMT 57, s. 220.

¹⁴³ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 35, 5, Sch 243, s. 202-204, ŻMT 57, s. 212; 37, 1, Sch 243, s. 226-228, ŻMT 57, s. 220.

¹⁴⁴ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 23, 4, Sch 243, s. 50, ŻMT 57, s. 157.

¹⁴⁵ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 29 2, Sch 243, s. 118: „Quamlibet grandis substantia sine caritate inanis et vacua est: caritas, etiamsi de terrenis facultatibus nihil habeat, plena est. Vnde quamlibet aliquis copiosas divitias habeat, si caritas in illo non fuerit, nihil boni ex illis facere poterit” ŻMT 57, s. 179-180. Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 39, 3, Sch 243, s. 260, ŻMT 57, s. 234.

¹⁴⁶ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 23, 4, Sch 243, s. 50: „(...) dulce ac salubre vinculum caritatis, sine qua dives pauper est, et cum qua pauper dives est. Dives si caritatem non habeat, quid habet? pauper si caritatem habeat, quid non habet?” ŻMT 57, s. 157. Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 22, 2, Sch 243, s. 32, ŻMT 57, s. 151; 29, 2, Sch 243, s. 118, ŻMT 57, s. 179.

¹⁴⁷ Caesarius Arelatensis, *Sermo* 29, 4, Sch 243, s. 124, ŻMT 57, s. 182.

¹⁴⁸ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 22, 3, Sch 243, s. 34, ŻMT 57, s. 152.

¹⁴⁹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 22, 2, Sch 243, s. 32-34, ŻMT 57, s. 151.

Miłość jest godna ukochania również z tego względu, że jest matką wszystkich dobrych dzieł¹⁵⁰, a jej towarzystwo jest miłe¹⁵¹. Bez prawdziwej miłości nie można oglądać Boga. Dlatego Cezary wzywa do ukochania i zachowywania miłości: „Kochajcie przeto i zachowajcie miłość, bracia najdrożsi, bo bez niej nikt nigdy Boga oglądać nie będzie”¹⁵².

Do myśli św. Cezarego warto dodać dwie refleksje papieża Benedykta XVI na ten temat z *Deus caritas est*: że związek Boga i człowieka nie oznacza zatopienia człowieka w anonimowym oceanie boskości, ale relację rodzącą miłość, w której obie strony – Bóg i człowiek – pozostają sobą, a jednak stają się całkowicie jednym, oraz że jedynie gotowość do wyjścia ku bliźniemu, do okazania mu miłości, czyni człowieka wrażliwym na Boga. Papież pokazuje tu rzetelnie i odpowiedzialnie, jak przebiega proces doświadczania oraz uczenia się prawdziwej miłości. Bóg nie nakazuje człowiekowi uczucia, którego na danym etapie jego rozwoju nie może w sobie wzbudzić. Boża pedagogia polega na tym, że Bóg jako pierwszy wychodzi do człowieka. W ten sposób pozwala zobaczyć i odczuć swoją miłość, która jest „pierwszeństwem” boskiego miłowania. I dopiero kiedy człowiek zaczyna rozpoznawać Boga żyjącego i działającego w konkretnej sytuacji swojego życia, proces ten staje się drogą wiodącą do miłości, miłości odwzajemnionej. Wówczas jako odpowiedź rodzi się w człowieku miłość¹⁵³.

Z zaprezentowanych powyżej ekshortacji pastoralnych jasno wynika, że św. Cezary przywiązywał wielką wagę do troski o duchowy wzrost wiernych. Nabyte cnoty powinny pomagać w budowaniu i kształtowaniu człowieka duchowego, który porzuca dawne, grzeszne życie i stara się – na miarę swoich możliwości – dążyć do ideału, jaki opisany jest na kartach Ewangelii. Zestawiając zaś to jego nauczanie z aktualnymi wypowiedziami Kościoła na ten temat, należy podkreślić, że w zmienionych dziś warunkach życia ludzkiego przesłanie to jest nadal aktualne i całkowicie zgodne.

¹⁵⁰ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 29, 5, SCh 243, s. 264: „(...) matrem bonorum omnium” ŻMT 57, s. 235.

¹⁵¹ Por. Caesarius Arelatensis, *Sermo* 23, 5, SCh 243, s. 54, ŻMT 57, s. 158.

¹⁵² Caesarius Arelatensis, *Sermo* 23, 4, SCh 243, s. 50: „Amate ergo et tenete caritatem, fratres carissimi, sine qua nullus umquam Deum videbit” ŻMT 57, s. 157.

¹⁵³ Por. Benedykt XVI, *Deus caritas est* 17.

3. Wnioski

Św. Cezary z Arles, wybitny biskup i kaznodzieja ze względu na swe osobiste, niezwykle głębokie, świadectwo o Chrystusie, w dobie wielkich przemian w Europie na przełomie V i VI wieku, może być wzorem do naśladowania dla chrześcijan w każdym miejscu i czasie. Jego nauczanie oraz praktyczne wskazania mogą pomóc w rozwiązywaniu różnych kwestii dotyczących życia współczesnych chrześcijan¹⁵⁴. W prezentowanych powyżej jego ekshortacjach pastoralnych zauważamy, że nasz autor starał się dodawać otuchy wiernym, którzy dążyli do ideału świętości. Zaznaczał, że na drodze doskonalenia chrześcijańskiego nie są osamotnieni i zdani na samych siebie. Mówił, że Bóg daje każdemu możliwość doskonalenia i wspomaga go w tym procesie swą łaską. Kościół zaś, towarzysząc wiernym przez swych pasterzy, pomaga stosować środki, które są niezbędne w dążeniu do zbawienia.

W artykule zwróciliśmy także uwagę na to, że nauczanie św. Cezarego cieszy się dalej w Kościele dużym uznaniem i w kontekście nowych uwarunkowań, okoliczności oraz warunków bytowych warto jest naukowej refleksji, ukazującej aktualność tego nauczania w dzisiejszej rzeczywistości Kościoła i świata. Wszystkie bowiem wysiłki podejmowane w celu wyzbycia się wad oraz nabrania sprawności w wykonywaniu dobrych uczynków mają sens pozytywny, nakierowany na miłość bliźniego. Jeśli więc w pierwszym artykule zwróciliśmy uwagę na to, że nauczanie św. Cezarego miało przede wszystkim charakter negatywny, to jednak po zbadaniu całego materiału źródłowego możemy stwierdzić, że biskup z Arles, jako doskonały znawca natury ludzkiej, starał się zachować równowagę między nauczaniem negatywnym a pozytywnym, ponieważ miał świadomość, że jednych słuchaczy trzeba przestrzegać przed grzechami i karcić za nie, innych zaś – zachęcać do dobrego postępowania i nagradzać je, aby w ten sposób ukazać piękno oraz atrakcyjność życia prawdziwie chrześcijańskiego. Z tych też względów nauczanie św. Cezarego może być wzorem do naśladowania dla chrześcijan w każdym miejscu i czasie.

¹⁵⁴ Por. J. Pochwat, *Wybrane aspekty z przepowiadania św. Cezarego z Arles. Czy św. Cezary z Arles będzie nowym doktorem Kościoła?*, PS 23/4 (2019) s. 154-155; J. Pochwat, *Obraz społeczeństwa Galii pierwszej połowy VI wieku. Studium „Kazań do ludu” św. Cezarego z Arles*, w: *Fructus Spiritus est Caritas. Księga jubileuszowa ofiarowana księdzu profesorowi Franciszkowi Drączkowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin, czterdziestopięciolecia święceń kapłańskich i trzydziestopięciolecia pracy naukowej*, red. M. Wysocki, Lublin 2011, s. 315-333.

Bibliography

Sources

- Caesarius Arelatensis, *Opera omnia nunc primum in unum collecta studio et diligentia D.G. Morin presbyteri et monachii OSB*, t. 1: *Sermones, Nunc primum in unum collecti et ad leges artis criticae ex innumeris mss. recogniti*, Marietti 1937; *Corpus Christianorum. Series Latina* 103-104, Turnholt 1953; Césaire d'Arles, *Sermons au peuple*, tł. M.-J. Delage, red. D.G. Morin, t. 13, *Sources Chrétiennes* 175, 243, 330, Paris 1971-1986, tł. S. Ryznar (kazania 1-55) – J. Pochwat (kazania 56-80), Św. Cezary z Arles, *Kazania do ludu, Źródła Myśli Teologicznej* 57, Kraków 2011.
- Benedykt XVI, *Deus caritas est*, Kraków 2006.
- Benedykt XVI, *Postępujcie w sposób godny waszego powołania. 23 II – „Lectio divina” dla kapłanów diecezji rzymskiej*, „L'Osservatore Romano” 33/4 (2012) s. 31-36.
- Franciszek, *Encyklika Lumen fidei Ojca Świętego Franciszka do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych i do wszystkich wiernych świeckich o wierze*, Poznań 2013.
- Franciszek, *Adhortacja apostolska Amoris laetitia*, Wrocław 2016.
- Franciszek, *Pod koniec dnia zadajmy sobie jedno pytanie*, w: <https://deon.pl/kosciol/papiez-franciszek-pod-koniec-dnia-zadajmy-sobie-jedno-pytanie,2302826> (dostęp: 18.02.2025).
- Jan Paweł II, *Familiaris Consortio. Adhortacja Apostolska o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym*, Watykan 1981.
- Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Vita Consecrata*, Wrocław 1999.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2012.
- Kodeks Prawa Kanonicznego*, Poznań 2022.
- Paweł VI, *Humanae vitae*, Wrocław 1999.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen Gentium*, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 104-166.
- Sobór Watykański II, *Dekret o przystosowanej do współczesności odnowie życia zakonnego Perfectae caritatis*, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje. Dekryty. Deklaracje*, Poznań 2002, s. 264-275.

Studies

- Bramorski J., *Cnoty teologalne w życiu moralnym chrześcijanina*, „*Studia Gdańskie*” 23 (2008) s. 31-75.
- Ewertowski S., *Lichwa, potępiana forma chciwości*, „*Studia Elbląskie*” 13 (2012) s. 363-380.
- Forte B., *Przedmowa do wydania włoskiego*, w: *Rozważania o wierze. Z zagadnień teologii duchowości*, red. T. Dajczer, Częstochowa 2005, s. 11-18.

- Gładyszewski L., *Cezary z Arles*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. E. Gigilewicz, Lublin 1989, k. 42-44.
- Gocko J., *Wychowanie do wiary – wychowaniem do miłości społecznej, wolności i sprawiedliwości. Refleksje na kanwie encykliki „Centesimus annus” i dokumentu kapituły generalnej XXIII salezjanów*, „Seminare” 14 (1998) s. 27-43.
- Greniuk F., *Wiara fundamentem życia chrześcijańskiego*, „Roczniki Teologiczne” 41/3 (1994) s. 7-18.
- Grzywaczewski J., *Formacja permanentna duchowieństwa według św. Cezarego z Arles*, w: *Droga doskonalenia chrześcijańskiego w epoce patrystycznej*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki – M. Szram, Lublin 1997, s. 151-168.
- Jaśkiewicz G., *Problematyka moralna w kaznodziejstwie Cezarego z Arles*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 29 (2012) s. 97-107.
- Kantor R., *Zasada sprawiedliwości w posłudze sędziego kościelnego*, „Studia Socialia Cracoviensia” 7/2 (2012) s. 63-72.
- Kasprzak D., *Cezary z Arles wobec paenitentia secunda w VI wieku*, „Polonia Sacra” 24/4 (2000) s. 5-23.
- Kluz M., *Chrystocentryzm wiary w Lumen fidei papieża Franciszka*, „Analecta Cracoviensia” 50 (2018) s. 79-99.
- Kluz M., *Miłość jako prawo Nowego Przymierza w świetle Deus caritas est Benedykta XVI*, „Roczniki Teologii Katolickiej” 17/3 (2018) s. 205-218.
- Kołosowski T., *Przepowiadanie wiary w środowisku wiejskim w kazaniach św. Cezarego z Arles*, w: *Ewangelizacja w epoce patrystycznej*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki, Lublin 1994, s. 39-60.
- Kostecki R., *Tajemnica współżycia z Bogiem. Zagadnienie cnót teologicznych wiary, nadziei i miłości*, Kraków 1985.
- Kraśniński J., *Analiza i znaczenie nadziei*, w: *Nadzieja w postawie ludzkiej*, red. W. Słomka, Lublin 1992, s. 15-20.
- Krawiec G., *Czystość jako wartość*, „Roczniki Pedagogiczne” 7/3 (2015) s. 93-114.
- Mariański J., *Miłość bliźniego jako naczelna norma etyczna w świadomości maturzystów puławskich*, „Colloquium Edukacja – Polityka – Historia” 3 (2018) s. 57-74.
- Pałucki J., *Święty Ambroży jako duszpasterz w świetle ekshortacji pastoralnych*, Lublin 1996.
- Piotrowski E., *Jaka wizja Trójcy Świętej, taka wizja Kościoła*, „Homo Dei” 292/3 (2009) s. 71-87.
- Pochwat J., *Wiara i mądrość w świetle „Komentarza Pelagiusza do Listu św. Pawła do Efezjan”*, „Vox Patrum” 53-54 (2009) s. 579-589.
- Pochwat J., *Abraham w świetle pism egzegetycznych Starego Testamentu Orygenes*, „Vox Patrum” 55 (2010) s. 535-552.
- Pochwat J., *Obraz społeczeństwa Galii pierwszej połowy VI wieku. Studium „Kazań do ludu” św. Cezarego z Arles*, w: *Fructus Spiritus est Caritas. Księga jubileuszowa ofiarowana księdzu profesorowi Franciszkowi Drączkowskiemu z okazji siedem-*

- dziesiątej rocznicy urodzin, czterdziestopięciolecia święceń kapłańskich i trzydziestopięciolecia pracy naukowej*, red. M. Wysocki, Lublin 2011, s. 315-333.
- Pochwat J., *CREDO św. Faustyny*, Kraków 2015.
- Pochwat J., *Maryja i święci w pismach św. Faustyny*, Kraków 2017.
- Pochwat J., *Wybrane aspekty z przepowiadania św. Cezarego z Arles. Czy św. Cezary z Arles będzie nowym doktorem Kościoła?*, „Polonia Sacra” 23/4 (2019) s. 139-158.
- Pochwat J., *W szkole Bożego miłosierdzia #365*, Częstochowa 2024, s. 77-107.
- Pyżlak G., *Czystość w narzeczeństwie i w życiu małżeńskim*, „Teologia i Człowiek” 59/3 (2022) s. 97-114.
- Stefaniak Ł., *Cnota pokory: jeden z fundamentów franciszkańskiej reguły – wzór dla pielgrzymów i społeczeństw*, w: *Święci i błogosławieni na Drodze św. Jakuba w 800. rocznicę pielgrzymki św. Franciszka z Asyżu do Santiago de Compostela*, red. A. Jackowski – F. Mróz, Więclawice Stare 2014, s. 407-418.
- Ratzinger J., *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach. Z kardynałem Josephem Ratzingerem rozmawia Peter Seewald*, Kraków 2001.
- Ratzinger J., *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, tł. Z. Włodkowa, Kraków 2007.
- Sutor B., *Etyka polityczna. Ujęcie całościowe na gruncie chrześcijańskiej nauki społecznej*, Warszawa 1994.
- Szczur P. – Celary I., *Święty Cezary z Arles duszpasterzem na miarę współczesności. Program doskonalenia chrześcijańskiego w świetle ekshortacji pastoralnych (część I: walka ze złem)*, „Vox Patrum” 91 (2024) s. 589-626.
- Wichrowicz C.J., *Zarys teologii moralnej w ujęciu tomistycznym*, Kraków 2002.
- Wygralak P., *Kształtowanie społeczeństwa chrześcijańskiego. Wybrane aspekty działalności łacińskich ojców Kościoła V i VI w.*, „Annales Missiologici Posnanienses” 21 (2016) s. 87-100.
- Zgraja B., *Miłość nieprzyjaciół w świetle Kazań do ludu św. Cezarego z Arles*, „Seminare” 33 (2013) s. 263-275.
- Żurek A., *Katecheza Cezarego z Arles*, „Vox Patrum” 18 (1990) s. 147-156.
- Żurek A., *Św. Cezary z Arles, Ojcowie Żywi 17*, Kraków 2002.
- Żurek A., *Wpływ św. Cezarego (†542/3 r.) na życie i kształt miasta Arles*, w: *Sympozja Kazimierskie poświęcone kulturze świata późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa*, t. 3, red. B. Iwaszkiewicz-Wronikowska – D. Próchniak, Lublin 2002, s. 77-87.